

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

10. Ashlee J. Love in Ruins. Mustang : Tate Publishing, 2010. 271 p.
11. Eller J.M. Lore of the Fallen. Bloomington : Trafford Publishing, 2007. 211 p.
12. Falter L. Reckoning. New York : Audeamus LLC, 2011. 273 p.
13. Folefac E. Duce Kingdom. Bamenda : Langaa, 2013. – 200 p.
14. Freedman J. The Last Brazil of Benjamin East. Oregon : BookBaby, 2015. 294 p.
15. Green G. Tempting Fate. London : St. Martin's Press, 2014. 352 p.
16. Hall T.F. Point of No Return. Morrisville : Lulu.com, 2014. 222 p.
17. Hall T.F. Tempest of Vengeance. Morrisville : Lulu.com, 2015. 246 p.
18. Hannah K. Fly Away. London : Pan Macmillan, 2014. 400 p.
19. Helton S. In the Moonlight. Bloomington : AuthorHouse, 2011. 388 p.
20. James M. St. Fool's Gold. Morrisville : Lulu.com, 2013. 152 p.
21. Kaplan F. The Prettier Sister. Conshohocken : Infinity Publishing, 2006. 288 p.
22. Shannon A. Life's Written Past. Morrisville : Lulu.com, 2010. 258 p.
23. Spivey A.R. Step Off the Edge. Ashlea Renee Spivey, 2010. 290 p.
24. Staley L.K., Jacobsen S. 1230 North Garfield. Bloomington : iUniverse, 2014. 296 p.
25. Todd A. After We Collided. New York : Simon and Schuster, 2014. 688 p.
26. Ward M. War of the World Records. London : Penguin, 2014. 400 p.

УДК 811.111:165.194

ТИПОЛОГІЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

THE TYPOLOGY OF CONCEPTS IN MODERN COGNITIVE LINGUISTICS

Пліс В.П.,*orcid.org/0000-0001-8922-1093**викладач кафедри методики та практики викладання іноземної мови
факультету іноземних мов
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Стаття присвячена типології концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. У ХХ ст. поруч із мовознавством були такі науки, як культурологія та країнознавство. Багато науковців перебували в довгому пошуку вирішення проблеми синтезу мови та культури. Зокрема, на початку ХХІ ст. сформувалась лінгвокультурологія, завданням якої стало визначити, яким чином мова розкриває культуру народу. Основною категорією цієї науки є концепт. Поняття «концепт» розглядається з різних позицій, що і призводить до відсутності єдиного визначення цього терміна. Концепти не тільки по-різному розуміють, але вони представляють сутності з протилежними та несумісними ознаками. Їх важко вписати до формально-логічних схем. У статті докладно розглянуто терміни «концепт» і «концептуалізація». Наведено структуру концепту та визначено типологію концептів. Результати дослідження показали, що концепти поділяються за ступенем абстрактності змісту – конкретні та абстрактні; за його природою – розумова картинка, схема, гіперонім, фрейм, інсайт, сценарій і калейдоскоп; за рівнем смислового наповнення – пропорційні, граничні та рудиментарні; за способом вираженості у мові – номіновані та неноміновані; за рівнем відображення народної ментальності – національні та універсальні. Зараз когнітивістика стала визнаним напрямом лінгвістики, що дає їй змогу посісти важливе місце серед інших напрямів антропоцентричної функціональної лінгвістики у ХХІ ст.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, когнітивні ознаки, концепт, концептуалізація, поняття.

Статья посвящена типологии концептов в современной когнитивной лингвистике. В ХХ ст. рядом с языкознанием существовали такие науки, как культурология и страноведение. Многие ученые находились в длительном поиске решения проблемы синтеза языка и культуры. Так, в начале ХХІ ст. сформировалась лингвокультурология, заданием которой стало определить, каким образом язык раскрывает культуру народа. Основной категорией этой науки является концепт. Понятие «концепт» рассматривается с разных точек зрения, что и приводит к отсутствию единого определения этого термина. Концепты не только по-разному понимают, но они представляют сущности с противоположными и несовместимыми признаками. Их трудно вписать в формально-логические схемы. В статье подробно рассмотрены термины «концепт» и «концептуализация». Представлена структура концепта и обозначена типология концептов. Результаты исследования показали, что концепты разделяются за уровнем абстрактности содержания – конкретные и абстрактные; за его природой – умственная картинка, схема, гипероним, фрейм, инсайт, сценарий и калейдоскоп; за уровнем смыслового наполнения – пропорциональные, предельные и рудиментарные; по способу выраженности в языке – номинированные и неноминированные; за уровнем отображения народной ментальности – национальные и универсальные. Сейчас когнитивистика стала признанным направлением лингвистики, что позволяет ей занять важное место среди других направлений антропоцентрической функциональной лингвистики в ХХІ веке.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когнитивные признаки, концепт, концептуализация, понятие.

The article is devoted to the typology of concepts in modern cognitive linguistics. In XX century next to linguistics there were such sciences as culturology and country-specific studies. Many scientists were in the long search of decision to problem of language synthesis and culture. So at the beginning of XXI century was formed lingvoculturology, the task of which was to define how the language exposes the culture of people. The basic category of this science is concept. The term "concept" is examined from the different points of view that result in absence of single determination of this term. Concepts not only understand variously, but they present essences with opposite and incompatible signs. It is difficult to enter them in formally-logical schemes. The terms "concept" and "conceptualization" are examined in the article in detail. The structure of concept is presented and the typology of concepts is marked. The results of the research showed that concepts are divided after the level of abstract of maintenance – concrete and abstract; after its nature – mental picture, scheme, hyperon, frame, insite, scenario and kaleidoscope; after the level of the semantic filling – proportional, maximum and rudimentary; on the method of shown in the language – nominate and notnominate; after the level of mapping of folk mentality – national and universal. Today cognitivism became the acknowledged direction of linguistics, which allows it to take the important place among other directions of anthropocentric functional linguistics in XXI century.

Key words: cognitive linguistics, cognitive signs, concept, conceptualization, conception.

Постановка проблеми. Термін «концепт» розуміємо як основну одиницю структурованого знання у свідомості людини [6]. Концепти відображають зміст отриманих протягом життя знань і результатів діяльності людини. Людина мислить концептами. Хоча поняття концепту є ключовим як у когнітивних, так і в лінгвокультурологічних дослідженнях, у сучасній лінгвістиці воно не має єдиного тлумачення. Наявність у теперішній час різних трактувань концепту свідчить про активне наукове розроблення цієї проблеми [14; 15]. У зв'язку з цим **актуальність** дослідження зумовлена необхідністю структуризації типології концептів.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у розкритті всіх типів концепту.

Об'єктом дослідження є концепт із погляду лінгвокультурології.

Предметом роботи стали розгляд та аналіз різних типів концептів.

Матеріалом дослідження слугували роботи британських та українських авторів, присвячені концепту та типології концептів [5; 17].

Новизна дослідження визначається вибором предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох століть культурна спадщина зберігається та передається через мову, адже в неї виявляються та будуються національні традиції, переконання та цінності людей, їх власне розуміння світу та життя навколо них. Одним із найголовніших термінів, які використовуються для найменування об'єктів культури є концепт.

Концепт – це основна одиниця структурованого знання у свідомості людини [6].

Концепт є складовою думки, тому має вирішальне значення для таких розумових процесів, як припущення, висновки, прийняття рішень тощо. Природа цього поняття, а також обмеження, що визначили його, були предметом багатьох дискусій. Це пов'язано з тим, що суперечки про термін «концепт» часто відображають глибоко

протилежні підходи до вивчення мови взагалі [6; 14; 15; 17].

У XX ст. поруч із мовознавством були такі науки, як культурологія та країнознавство. Науковці були у довгому пошуку вирішення проблеми синтезу мови та культури [9; 19]. Зокрема, на початку XXI ст. сформувалась лінгвокультурологія, завданням якої стало визначити, як мова розкриває культуру народу [9]. Основною категорією цієї науки є концепт.

Лінгвокультурний підхід передбачає вивчення специфіки національної концептосфери від культури до свідомості. Цей підхід визначає концепт як базову одиницю культури, що володіє подібним, понятійним і ціннісним компонентами. Концепт досліджується з лінгвокультурологічної та діахронічної позицій [15].

Концепт як категорія лінгвокультурології може виражатись вербально та не вербально. Він може бути вербалізований різними способами (лексичним, фразеологічним, синтаксичним тощо), цілий комплекс мовних засобів, систематизація та семантичний опис яких дають змогу виділити когнітивні ознаки і когнітивний класифікатор, які можуть бути використані для моделювання концепту [6].

Отже, лінгвокультурний концепт розглядаємо як смислове значення слова, що несе у собі ментальний і культурний зміст.

Головним методом моделювання концептів є концептуальний аналіз, який здійснюється із застосуванням багатьох методик, таких як: дис-трибутивна, компонентна, контекстуальна, інтерпретаційна, етимологічна та інші види аналізу, асоціативного експерименту [3].

Концептуалізація – це процес визначення набору когнітивних ознак (зокрема, категоріальних) якого-небудь явища реального або уявного світу, які дають змогу людині зберігати у свідомості і поповнювати новою інформацією обкреслене поняття і/або уявлення про це явище і відрізнити його від інших феноменів. Цей фрагмент

знання людини про світ у когнітивній лінгвістиці прийнято називати концептом [8].

Багато науковців розглядають поняття «концепт» зі своєї позиції, що і призвело до відсутності єдиного визначення цього терміна [6; 8; 15; 19]. Сьогодні схожа ситуація складається з його структурою.

Розглядаючи онтогенез, треба зазначити, що спочатку виступає чуттєвий образ як конкретний чуттєвий зміст концепту, а потім стає засобом кодування, що накопичується, як сніжний ком, утворюючи багатошаровий, об'ємний концепт. У свідомості людини мова виступає одним із способів формування концепту. Для ефективного формування повного розуміння концепту мало тільки мови. До цього процесу необхідно залучати чуттєвий досвід, наочність, предметну діяльність [1]. Тільки в такому поєднанні різних видів сприйняття у свідомості формується повне розуміння інформаційного змісту та інтерпретаційного поля. Саме такі структурні компоненти запропонували у своїх дослідженнях З.Д. Попова та І.А. Стернін, що є повним доказом вищесказаного. Вони вважають, що концепт має три основні складники: образ, інформаційний зміст й інтерпретаційне поле [10]. Образ складається з когнітивної та перцептивної частин. Образ – це результат віддзеркалення навколишньої дійсності та її метафоричного осмислення. Інформаційне поле, у свою чергу, складається з когнітивних ознак, важливих для цього предмета або ж стосовно його призначення чи основної функції. Інтерпретаційне поле містить когнітивні ознаки, що допомагають інтерпретувати інформаційний зміст. У свою чергу, інформаційний зміст містить прямі та переносні значення.

Концепт, будучи культурним явищем, є письмовим або усним вираженням типової ситуації. Він може виражатись як текстово, так і зображувально. Якщо людина позначає концепт словом, то це вказує на те, що це явище важливе для неї, тобто має певну цінність. Відповідно, це дає зрозуміти, що до концепту входить ціннісний компонент. Далі, виступає понятійний компонент, що є результатом мисленнєвої діяльності людини. Оцінка – ще одна складова концепту, основана на життєвому досвіді учасника комунікації. Останньою складовою є асоціація – тобто будь-який зв'язок між концептом та явищами чи предметами [12].

С.С. Потапчук визначає свою польову модель концепту:

- 1) ядро – лексема;
- 2) базові шари, що оточують ядро в послідовності від менш абстрактних до більш абстракт-

них; загальнонародні ознаки цих шарів лежать в основі взаєморозуміння людей під час обміну концептами; кількість і зміст цих шарів у свідомості різних людей різні;

3) інтерпретаційне поле концепту, що містить оцінки і трактування змісту ядра концепту національною, груповою та індивідуальною свідомістю [11].

Оскільки концепт – базова категорія лінгвокультурології, багато вчених, беручи за основу різні критерії (зміст, абстрактність, значущість, форма вираження тощо), вирізняли декілька його класифікацій [2; 18]. Є цілий ряд способів об'єднати концепти в групи за близькою категоріальною ознакою. При цьому вважається, що кращий доступ до опису та визначення природи концептів забезпечує мова.

Розрізняють конкретні та абстрактні концепти. Конкретні концепти зберігають частіше чуттєвий характер, і тому вони легко впізнаються і легко розрізняються та класифікуються. Зміст таких концептів розкривається переважно остенсивно – через демонстрацію предмета або явища. Абстрактні концепти важче піддаються опису, їх не так легко класифікувати [9].

Наприклад, А.П. Бабушкін вирізняє такі типи концептів, як:

- розумова картинка – асоціації у свідомості людей;
- схема – це розумовий зразок предмета;
- гіперонім – визначення без будь-якого супроводу;
- фрейм – це об'ємний, багатокомпонентний концепт, що являє собою знання про стереотипну ситуацію;
- інсайт – певна інформація щодо призначення, функцій, внутрішнього устрою предмета, що міститься у слові;
- сценарій – це динамічно представлений фрейм, який відбувається у певному часі з певною послідовністю етапів, епізодів;
- калейдоскопічний концепт – результат метафоризації, що може розгортатися у будь-якому типі [2].

Смислове наповнення слова виступає основним критерієм типології Г.Г. Слишкіна. Дослідник розрізняє «інтразону» (внутрішнє смислове наповнення) та «екстразону» (зовнішнє смислове наповнення). Науковець виділяє такі види концептів:

- пропорційні, які збагачують відразу інтра- та екстразону;
- граничні, де збагачується тільки інтразона, тоді як екстразона взагалі відсутня;

– рудиментарні, які збереглися тільки у складі деяких одиниць екстразони і майже втратили інтразону [15].

Стосовно вираженості концептів мовними одиницями, то А.В. Рудакова говорить про два види концептів:

1) номіновані, що мають стандартне мовне вираження (словом або фразосполученням);

2) неноміновані, що не мають загальновідомого мовного вираження [13].

За рівнем відображення народної ментальності вчені також класифікують концепти на національні, або етнокультурні, та на універсальні [18].

Треба обов'язково звернути увагу на те, що побудова вичерпної класифікації – нездійсненне завдання. Це пояснює детальне розроблення у мові актуальної для людини сфери буття, розмитість смислів і нелогічність, суперечливість щоденної практичної свідомості. Крім того, концепти – це динамічні утворення, які є більш рухливими, ніж значення слів, які зафіксовані у словниках [12].

Отже, визнаючи складність побудови типології концептів, охарактеризуємо деякі підходи до побудови такої типології. Перший підхід базується на тезі про явну та неявну орієнтацію на мову, в якій вони репрезентуються. У цьому разі виділяються предметні, ознакові, подійні концепти. Другий підхід зорієнтований на когнітивну психологію. Осмислені фрагменти досвіду співвідносяться з картинами, картами, сценаріями, фреймами, гештальтами. У такому разі структуруються уявлення, які закріплені за фрагментованою дійсністю. Третій підхід асоціюється з етичними і естетичними категоріями. За такого підходу виділяються телеономні концепти, які належать до найвищих цінностей (любов, справедливість, щастя) та нетелеономні концепти, серед яких можна встановити класи регулятивних і нерегулятивних ментальних утворень. До перших належать пунктуальність, щедрість, здоровий глузд, а до інших – війна, образа. Цей підхід бере в основу класифікації ціннісний складник концепту, а оскільки це – обов'язковий атрибут концепту, то йдеться про ступінь яскравості цього складника. У телеономних концептах він домінує, в регулятивних – вельми значний, в нерегулятивних ускладнений додатковими ознаками і є фоновим. Четвертий підхід побудований від дискурсу, у якому реалізуються ці концепти. Тож, згідно з цим, виділяють такі концепти:

а) щоденні і художні концепти, які визначають особистісно-орієнтований дискурс;

б) різні інституціональні концепти – політичні, наукові, ділові, дипломатичні, спортивні та інші.

Вони визначають інституціональний дискурс у тому чи іншому його різновиді. П'ятий підхід зумовлений динамікою концепту. Так можна вирізнити відносно стабільні та мінливі концепти (екологічна безпека). Показником динаміки концепту є здатність концепту до метафоричного осмислення – співвідношення екстразони та інтразони концепту. Сюди можна віднести сталі та імпортовані концепти (совість і дифамація). Шостий підхід базується на аудиторії, яка розділяє той чи інший досвід за своєю оцінною кваліфікацією. Виділяються загальнолюдські, цивілізаційні, етнокультурні, макрогрупові, мікрогрупові та індивідуальні концепти. З позиції лінгвокультурології у рамках цієї типології можна протиставити національно-специфічні і національно-нейтральні, соціально-специфічні і соціально-нейтральні концепти. Сьомий підхід співвідносить концепти з їх тематикою. Наприклад, виділяються емоційні, комунікативні, гастрономічні та інші концепти. Класифікуються концепти у рамках однієї чи іншої теми за різними ознаками [7, с. 28–29].

Названі підходи є взаємодоповнюючими. Вони показують суттєві ознаки концептів – їх понятійний, образний та ціннісний складники, дискурсивну обумовленість, динамічність, варіативність і тематичну закріпленість.

Але треба також зазначити, що підходи до концепту різняться не тільки розумінням об'єму цього наукового поняття. Наприклад, С.Г. Воркачев не вважав ціннісні зміни концепту релевантними до лінгвістичних досліджень, він трактує образний складник концепту як фіксацію когнітивних метафор і вважає конститутивною ознакою концепту його значущий складник, «визначений місцем, яке займає ім'я концепту в лексико-граматичній системі конкретної мови, куди також увійдуть етимологічні та асоціативні характеристики цього імені» [4, с. 7]. Але, на відміну від свого колеги, В.І. Карасик підкреслює принципову значущість ціннісного компонента у структурі концепту, саме цей компонент є культурно значущим.

Висновки. Отже, за наявності цілої низки підходів до тлумачення концепту в сучасному мовознавстві (психолінгвістичного, лінгвокультурологічного, логіко-ейдетичного, семантико-когнітивного, когнітивно-поетичного, когнітивно-дискурсивного, філософсько-семіологічного) їх представники єдині у визнанні таких характеристик цього феномена: концепт є основною одиницею структурованого знання у свідомості людини; оскільки концепт набуває мовної об'єктивації, його зміст і структуру можна встановити на підставі аналізу засобів його

вербалізації; такий аналіз не є вичерпним, бо концепт може мати й невербалізований зміст; не всі концепти (як і не весь концепт) об'єктивуються мовними засобами [2; 6; 11; 12; 15].

З погляду онтогенезу формування концепту у свідомості людини, то людина проходить декілька стадій: сенсорне сприйняття, маніпуляції з предметом, розумові операції з іншими концептами, комунікації, самостійне тлумачення, що надає повне розуміння концепту взагалі. Концепт має три складники: образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле. Тільки в єдності цих компонентів формується повноцінний концепт. Інакше кажучи, структурою його змісту є ядро, базові шари та інтерпретація. До складу концепту також відносять понятійний і ціннісний компоненти, оцінку, асоціацію, що також виходить з онтогенезу його формування [1].

Сучасна наука вже пережила «бум» когнітивістики, коли під цю методологію «притягувалися» дослідження, далекі від когнітивних. Сьогодні когнітивістика, без сумніву, стала визнаним напрямом лінгвістики, який може сміливо пере-

йти від розпливчатого, аморфного стану до окреслювання власних меж і поглиблення спеціальних когнітивно-лінгвістичних досліджень, що дасть змогу їй посісти своє місце серед інших напрямів антропоцентричної функціональної лінгвістики XXI століття [16].

Отже, можна зазначити, що концепти поділяються за ступенем абстрактності змісту – конкретні та абстрактні; за його природою – розумова картинка, схема, гіперонім, фрейм, інсайт, сценарій і калейдоскоп; за рівнем смислового наповнення – пропорційні, граничні та рудиментарні; за способом вираженості у мові – номіновані та неноміновані; за рівнем відображення народної ментальності – національні та універсальні. Всі підходи є взаємодоповнюючими. Вони демонструють суттєві ознаки концептів – їх понятійний, ціннісний та образний складники, динамічність, дискурсивну обумовленість, варіативність і тематичну закріпленість.

Перспективою подальшого дослідження послужить детальний аналіз концепту як одиниці ментальних і психічних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
2. Слышкин Г.Г. Гендерная концептосфера современного русского анекдота. Москва : МГЛУ, 2002. 79 с.
3. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты. Воронеж : Наука, 2004. 322 с.
4. Жаботинська С.А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи. *Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана* : зб. наук. пр. Київ : ВЦ Київ. держ. лінгв. ун-ту, 2006. С. 178–192.
5. Koestler A. The act of creation. New York : The Macmillan Company, 1964. 751 p.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва : Академия, 2001. 208 с.
7. Langacker R. Grammar and Conceptualization. New York : Mouton de Gruyter, 2000. 427 p.
8. Войшвилло Е.К. Понятие. Москва : Наука, 1967. 101 с.
9. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
10. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. 896 с.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж : АСТ: Восток-Запад, 2007. 250 с.
12. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. Москва : Флинта: Наука, 2009. 176 с.
13. Потапчук С.С. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи до вивчення концепту у сучасному мовознавстві. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* : зб. наук. пр. Рівненського держ. гуман. ін-ту. Рівне : РДГУ, 2007. № 15. С. 104–109.
14. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж : ВГУ, 1996. 104 с.
15. Langacker R. Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. New York: Mouton de Gruyter, 1991. 589 p.
16. Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика. Воронеж : ВГУ, 2004. 78 с.
17. Карасик В.И. Языковые ключи. Волгоград : Парадигма, 2007. 520 с.
18. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва : Гнозис, 2004. 236 с.
19. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2006. № 725. С. 192–195.